

ЭНЭСИМЭЛИ

Нам улууһун хаһыата * 1935 сыл алтынны 5 күнүгэр төрүттэммитэ

1998 с.
Атырдыах ыйын
20
күнэ
чэппизэр
№ 94 (8469)

“Тыл - омул баар-суох сыаннаһа уонна быстыспат бэлиэтэ. Хас биирдии норуот бэйэтин ураты майгынаах культуратын, үгэстэрин, тылын харыстыыр сувереннай бырааптаах.”

Саха Республикатын Тыл туһунан Сокуонуттан

БЭБЭНЭЭ... БҮГҮН... САРСЫН...

(Улуус баһылыгы мунһабыттан бэлиэтээһиннэр)

✓ Павлов М.М., милиция начальнига—Министерство бирикээһинэн аны ГАИ поһа дини суох буолар, ыстырааптанар стойка муниципальная эбэтэр коммерческой тэрилтэргэ бэриллиэхтээх. ГАИ поһун хонтуоратын арендага биэриэххэ наада. Стойкага турбут мотоцикллар бары ыскылаакка туруорулунулар, массыналары хаһаайытара 400 солк. толоон ылбытара, 2-3 массына эрэ хаалла. Мотоцикллары атылааһын балаһан ыйыгар ытыллара буолуо.

✓ Корякин Д.П., Нам селотун баһылыга—Бу күннүргэ детсадтарга өрөмүөн ытыллар, НПУ оскуола-детсадыгар бу нэдиэлэбэ итинтин системата холбонон бүтүөхтээх. Т. Монастырева аатынан уулуссага газ киллэриллэн эрэр. Гуманитарнай комө сүһүнүэн түнгүтүллэн бүттэ.

✓ Шаранов А.Г., үөрэҕин үлэһиттэрин профсоюзун председателэ—Капитальной өрөмүөн ытыытыгар оскуолалары кытта кэпсэти барда. Түбэ эрэ оскуоланы кытта кыайан кэпсэппэтибит, сибээс суох. Саамай ырахан боппуруоспут—котельнайлар. Ордуу ырахан туруктаах Хатырык орто оскуоланы котельнайга буолар, манна туох да үлэ ытыллыбатах, сага котельнай күүтэ олололор. Хатын-Арыы орто оскуоланы газовой котельнай кэлиэхтээх. Биер саамай ырахан боппуруоһунан кырааска боппуруоһа буолар. Кырааска кэтэһэ олоробут. Оскуола үлэтигэр уларыылар кириэн эрэллэр, урут ставка 18 чаас эбит буоллабына, билигин 24 чаас буолар, оччоβο сокращение боҕо буолара күүтүллэр. Тэтэрээт бэрэбиэркэтигэр, кылаас салаааччытыгар харчы төлөммот курдук, бу күннүргэ ол биллэхтээх. 1 Хомустаах уонна Бөтүг оскуолалара тыһынан этини онгорбуттара—балаһан ыйын 1 күнүгэр диэри хамнас төлөммотөбүнэ үлэбэ тахсыбалпыт диин.

Макаров В.В., кылаабыгай врач—Саамай ырахан боппуруоспут—хамнас. Ас боппуруоһа эмиз ырахааттардаах буолла.

Санэпидстанция—Бензин суох. Граф биэрэгэр уонна Алпааныга чечотка ыарыы бэлиэтэннэ.

Макарова М.С., дьиз кэргэн отделын сэбиэдиссэйэ—Фондатар 20 мөлүйүүннээх товарнай талон биэрбиттэрэ. Граф Биэрэгэр бараахха олоорор дьахтадар кыстыыр кыахпыт суох буолла диин хаста да кэлэ сылдыбыттара.

Атласова У.П., ыччат отделын сэбиэдиссэйэ—«Абитуриент» операция үлэтин түмүктээн эрэр. Үөдэйгэ үлэлээбит ССО бүтүн харчытын ылларына барыахтаах.

✓ Михайлов В.К., эргин отделын сэбиэдиссэйэ—Арыыны, маргарины разрядкалаан бүтэрдүбүт, 100 тонна саахар кэлиэхтээх. Амбарнай киинискэбэ 350 тыһ. солкуобайга УлууНО-ну кытта дуоһабыр түһэрилиннэ. Онно оскуола уонна балыыһа үлэһиттэрэ эрэр кириэллэрэ буолуо, харчыбыт кыра.

✓ Ядреев А.Н.—Сүрүн сорукпут—кыстык. Газоконденсатынан оттукка кириингэ үлэ бараахтаах. 1 тыһ. тонна газоконденсат биэриэхтээхтэр. Социальной объекттар кыстыкка бэлэмнэрэ мөлтох, уустук балаһыанна үөрэх тэрилтэлэригэр үөскээтэ. Правительство председателин солбуйааччы ааспыт нэдиэлэбэ хамнас кэлиэхтээх, ол гынан баран хаһан кэлэрэ биллибэт диин иһитиннэрибитэ. Бу нэдиэлэбэ тыһааһыстыбатын министрствотын эппиэттээх үлэһиттэрэ тахсан тыһааһыстыбатын управлениетин үлэтин кытта биллэһиэхтээхтэр. Онно сага салалтаны быһаарыы сорууга турар. «Промкомбинат» АО онгортон таһаарар кирииччэтэ улуус таһыгар тахсыа суохтаах.

БЭЛИЭТЭННЭ В. РЫКУНОВА

БАЛАҢАН ЫЙЫТТАН ИТИИНИ ЫЛЫАХПЫТ ДУО?

Сахабыт сириг өгүрүк куйаастаах сайына ааста. Абыайах хонуктаабыта оҕо аймагынан туолбут ыраас уулаах күөллэрбит, өрүс салаалара кураанахсыдылар. Күһүммүт тыһа биллинэ. Сотору кыдааннаах тыһылаах кыһыммыт кэлиэ турдаба.

«Техкоммунэнерго» Намнаабы МУП үлэһиттэрэ уонна салаааччылары итинни туһанын иһин эстээх тэрилтэлэр кэмгэр харчыларын төлөөбөккөлөр, саппаас чааһы, турбалары булууга, өрөмүөнгэ ырахааттар үөскээбиттэриттэн дыксийнэллэр.

Сайыммыт үтүөтэ бүттэ. Мантан күһүн тыһыны түһүөр диэри абыайах кэм хаалла. Тэрилтэ үлэһиттэрэ төһө даһаны хас эмэ ый устатыгар хамнастарын ылбаталлар, тыһы эппиэттээх үлэлэ-эхтэрин умнубаттар. Ол да иһин биер да киһи үлэттэн туора турбат.

— Биһиги эстээх тэрилтэлэри кытта араастаан кэпсэтэн көрдүбүт да, уларыһы тахсыбат. Онон кыһалба кыһарыйан, Саха республикатын правительствотын 1998 с. ыам ыйын 15 күнүгэр 200 №-дээх Уураабыр ологуран, кэлэр оттук сезонугар эстэрин кыайан төлөөбөт тэрилтэлэргэ итинни биэрэри тохтоторго күһэллэхпит. — диир бу тэрилтэ абонентнай сулууспатын начальнига В.С. Зелелов.

Салгы Владимир Сергеевич бюджеттан үбүлэммэт «Быһан» АО—197216, «Намстрой» АО—70 523, «СХТ» АО—1 661 947, «Энгелинстрой» АО—25 515, АПС—32 053, 8 №-

дээх аптека—2 520, «Намремстрой» АФ—338 386, алмаһы кырылыыр завод—48156, Комбанк—25 591, лесхоз—60 927 солкуобай, барыта 2 462 837 солкуобай эстээхтэрин иһитиннэрдэ.

Итини тэнгэ бюджеттан үбүлэнэр тэрилтэлэр—2 261 069, республика бюджеттан үбүлэнээччилэр—766 842, олохтоох бюджеттан үбүлэнээччилэр—28 287 солкуобай эстээхтэр.

Кэлэр кыстыкка улууһу итинин хаачыһар «Техкоммунэнерго» МУП күһүгү кэмгэ өрөмүөнүүр үлэни хаачыстыбалаахтык ытарыгар бары эстээхтэр суһаллык төлүүллэрэ эрайыллар. Оччогуна эрэ кыһалбалаах кыһыны бэлэмнээх көрсүөхпүт.

В. СЫРОМЯТНИКОВ.

КЫСТЫК КЫҤАРЫААН ТУРДАБЫНА

Коллегияба онгоһуллубут иһитиннэриини, хос иһитиннэриилэри дьүүлээһингэ Хамаһатта, Модут, Үөдэй, Нам селотун дьаһалталарын баһылыктара Захаров Н.Д., Дьяконова Е.Н., Соловьева М.Д., Корякин Д.П., улуус баһылыгы солбуйааччы Протопопов И.С., Ил Түмэн депутата Ларионов Е.М., улуус Мунһабын депутата Кутуков И.И. о.д.а. санааларын эттилэр.

Тыл ылбыттар үгүстэрэ милиция үлэтигэр кестөр итэбэстэргэ тохтоотулар. Служебнай бэрээдэги кэһин тохтоло суох таһаарыллары, отдел сапалтата ирдэбили мөлтөппүтүн, дьуһуу-

УЛУУС ДЬАҤАЛТАТЫН КОЛЛЕГИЯТЫГАР

(Салгыта. Иһин 93 №-гэр көр)

рустуба кэмгэр арыгылааһын түбэлтэлэрэ таһаарыллаларын у.д.а. бэлиэтээтилэр.

Сорохтор нэһилиэннэ ортоугар сэрэтэр-өйдөтөр үлэ ситэтэ суох барарын, кримиогеннай быһыы-майгы улаатарын, буруй онгоһуллуута элбириин, арыһыны бытааннык барарын о.д.а. эттилэр.

Коллегияба кэпсэтии дьыалабайдык барда. ИДьУО үлэтигэр кестөр эл-

бэх кэһинилэр, тосту-туора быһыылаһылар чакчылар ахтылыһылар. Ону сэргэ үлэбэ кестөр итэбэстэри туоратыыга, быһыыны-майгыны тупсарыыга санаалар эмиз этилиһинилэр.

Комиссия председателэ Баишев Н.Н., ИДьУО нач. Павлов М.М. кирибит ыйытыларга эппиэттэри биэрдилэр. Түмүк тыһы улуус баһылыга А.Н. Ядреев онгордо.

УЛУУС БАҤЫЛЫГЫН ДЬАҤАЛА

Комиссия үлэтин түмүгэр ологуран дьаһайабыс:

1. ИДьУО (нач. Павлов М.М., Мохначевская В.Н., Зырянов Д.А.) сотрудииктары ортоугар ытытар үлэтин, граждандар сокуоннай бырааптары комүскээһингэ уонна профилактической үлэ туругун мөлтөбүнэн аабырга.

2. СР ИДьМ өттүттэн сокуоннай сааһын ситэ туола илик Касьянова А.А. өлбүт түбэлтэтин хэһиниттэн Намнаабы ИДьУО салалтатыгар, офицерская састаабыгар ыллар миэрэлэрин ситэтэ уонна принципальная суохтарынан аабырга;

Итинтэн ситтэрэн СР ИДьМ министрэ В.С. Федорова бу боппуруоска ИДьУО начальнига М.М. Павлов, начальнигы солбуйааччы В.Н. Мохначевская, ГАИ отделениетин начальнига Н.Н. Харитонов тус эппиэтинэстэрин хаттаан корон, кытаанах миэрэлэри ыларыгар.

3. ИДьУО начальнига М.М. Павловка 10 күн иһигэр РФ «Милиция туһунан» сокуонугар ологуран итэбэстэри туоратар үлэ былаанын ылынарыгар уонна улуус баһылыгар биэргэртээрэгэр.

Онно уһулуччу болдомтоно манныктарга уураыгар:

— отделга кадрлары аттарыга, кинилэр профессиональная таһымнара үрдүүрүгэр, биллилэрэ диригиригэр, сулууспалар салаааччыларын уонна бары сотрудииктар тус эппиэтинэстэрэ үрдүүрүгэр;

— улуус баһылыгар ИДьУО служебнай-оперативнай үлэлэрин квартал аайы иһитиннэрэр бэрээдэгин олохтуурга;

— кадры көрөр комиссияга ыйустата ИДьУО кадровой резервэтин бэлэмниир сыаллаах кэһин программаны онгоруугар;

4. Улуус баһылыгы анал дьаһалынан ИДьУО аттестационнай комиссиятын тэрий-

эргэ, онно улуус дьаһалтатын уонна улуус Мунһабын бэрэстэбинтэлэлэрин киллэрэргэ.

5. ИДьУО үлэтигэр сыһыаннаах сайабылыанналары уонна үгсүүллэри быһаарар манымк састааптаах комиссияны биэргэртээрэгэ;

— Луккин И.Г. улуус дьаһалтатын дьыалаларын салаааччы.

— Сивцев К.Е. — улуус дьаһалтатын правовой отделын сэбиэдиссэйэ.

— Макарова М.С. — улуус дьаһалтатын ийэ уонна оҕо комүскалин отделын сэбиэдиссэйэ.

6. Олохтоох дьаһалталар баһылыктарын эбээһинэстиригэр:

— буруйу онгорууну, быраабы кэһинилэри аччатар сыаллаах үлэлэри күүһүрдэллэригэр, участвовай инспектордар дуоһунастарыгар ыччат орто-туттан, үлэ коллективтарын кытыннаран, сүүмэрдиһиллэригэр, кинилэр үлэлэригэр хонтуруолу күүһүрдэллэригэр, олоорор, служебнай усулуобуйаларын көрөллөрүгэр;

— участковой инспектордар общественной тэрилиннэлэри кытта ыкса сибээстээхтик үлэлэһэн, нэһиликтэргэ бэрээдэги кэһинилэри утары профилактической үлэ ытыалларын ситиһэргэ;

— коллегия мунһабыр ити боппуруоска олохтоох дьаһалталар баһылыктарыттан биердэстэрин отчуотун иһтэргэ.

7. Улуустаабы үөрэх управлениетыгар (Дьячковская Н.Г.):

— сокуоннай саастарын туола илик оҕолор өттүлэриттэн буруйу онгоруулары тохтотор инниттэн, КДИ, ИДН уонна үөрэх заведениеларын, оскуолалар общественной тэрилиннэлэрин биергэ үлэлээһиннэрин тэрийэригэр соруудахтыырга. Улуустаабы үөрэх управлениетин иһинэн директордар сэбиэттэригэр кэммиттэн-кэмгэр оскуолаларга сокуоннай саастарын туола

илик оҕолор ортолоругар ытыллар профилактической үлэ туһунан директордары иһтэргэ.

8. Улуустаабы киин балыыһаба (Макаров В.В.):

Улуус Мунһабын IX сессиятын быһаарытын толорор инниттэн ый иһигэр врач-нарколог штатын хаттаан олохтууру быһаарыгар.

9. СЭС (Хохолова В.С.) ИДьУО кытта биергэ:

— милицияга аҕалылы-быттар венерическэй ыарыларга анализтары туттаран, эбээһэтэлинэй медицинскэй көрүүнү аһалларыгар кытаанах хонтуруолу олохтууругар.

10. СР ИДьМ министрэ В.С. Федоровтан кордоһорго:

— МОБЭП сотрудииктарын территориальной управлениеттан көһөрөн ИДьУО бас биллэтигэр биэрэр боппуруоһу көрөрүгэр;

— республикатаабы уонна улуустаабы бэрээдэги араҕаччылар органнар наркоманианы, общественной бэрээдэги уонна чааһынай бас биллэртэн уоруулары о.д.а. утары хардарыта үлэлэрин системалыыларыгар;

— үлэтиир участковой инспектордар мунутуур ноҕоруускаларын уонна наадаларын учуоттаан, эһини 4 штаты көрөрүгэр;

— тутуулан изоляторга аҕалалдыгытары аһаты иһин улусПо-ба 80 тыһ. солк. биэрэр иһин быһаарыгар;

— ИДьУО сага мас дьэ-тин тутуугугар үп өттүттэн көмөнү онгоруугар.

11. Бу дьаһалы олохтоох хаһыакка бэһэттиригэ.

12. 1998 сыл түмүктэрин көрөр улуус коллегиятын мунһабыр бу дьаһал туолуутун көрөргө.

13. Бу дьаһал хонтуруолун улуус дьаһалтатын дьыалаларын салаааччы И.Г. Луккинга сүктэргэргэ.

Улуус баһылыга А.Н. Ядреев.

1997-1998 үөрөх дьылыгар биигини улуустууттар албах кэрэ-балиа юбилейдар бэлэстэһинилэр, ол курдук 1997 сьл сэттинин ийыгар биигини улуустууттар бастакы оскуола аһыллыбыта, үөрэхтээһин ситимэ тариалыбыта 125 сылын туолар юбилейа, биигини бир дойдунулаахпыт убулчуулаах государственнай уонна политической деятель М.К. Аммосов 100 сааһын юбилейа үрдүк таһымнаахтык ыгытылынылар. Бу юбилейдарга бэлэмнэһини үлэһэр улуус үөрэһин ситимигэр барытыгар үлэһэ-хамнаска сэргэхситини киллэрдилэр, биргэ түмсүүлэх буолууну арайдылар. 1997 сьл ахсынны ийыгар үөрэх Министерствотын биригээдэтэ биигини улуустуут үөрэһин салаататын уонна үөрэһин тариалатын үлэһэрин турууну бэрэбиркэлээбиттэрэ.

Инспекторскай биригээдэ 1996-1997 үөрөх сылыгар буолбут бэрэбиркэ түмүктэрин толоруута үөрэти-итини процеһыгар дьайдылары хьэтта билсистэ уонна сөптөөх түмүк оҕордо.

1991 сьл ьам ийин 23 күнүгэр СР Правительствоста 272 №-дэх уурааһын «Саха Республикаһыт национальнай оскуоаларын сагардан сайынарый концепциятын» биригээһинтэ. Ол кьэртэн ьла концепция айымылылаахтык олохто киллэриилэр, оскуоланы сайынарый уонна кини үлэтин хайысхата, политиката буолбута. Ол түмүгэр саха оскуолатын үлэтигэр тосту улартыйылар, үлэһэ-хамнаска биллэр сэргэхситини таһаарылына. Оскуоаларга үөрэнээччи өйө-санаата, майгыта-сигилигэ, этэ-хаана сайдырыгар саха омуга уйбулатын уратыларыгар олодурар, кинээри ыччаттарын иитэр үгэстэрини туһанар буолубут. 1997 сьл биигини республикабыт Президентэ М.Е. Николаев үөрэһини сылынни биллэрбитэ албах доһуну дьаһаллардаах, кээкэ ситиниллэрдэх буолла. Республика үрдүнэн ыгытылыбыт үөрэһини сыла биигини улуустууттар албах кэрэ-балиа түмүктэри ситистэ. 1997-1998 сьлга улуус оскуоалара таһаарылаахтык үлэһэбиттэрэ ону туоһулуур.

Биигини оскуоаларыт Саха сиригэр уонна бүттүүдэ Россия үрдүнэн конкурстарга ситиниллээхтик кыттылар, ол курдук Хамаадатта саха-французскай ассоциированнай оскуола (дир. Эверстов В.И.), 1 Хомустаах оскуола-комплекса (дир. Свищен Д.Е.), Бөтүгэ Таллан Бүрө аатынан орто оскуола (дир. Михайлов П.Р.) үөһэ этиллибит конкурста бүттүүк Россия үрдүнэн «Россия сьл бастык оскуола» ааты сүтүнэр Москвага финальнай мероприятелиларга кыттан кэллэр. Хатырык дьаһыла-сада (сэб. Заровниева Е.С.) «Россия сьл бастык дьаһыла-сада» аатын ьлыбта кэрэхсэбиллээх. Үөдэй орто оскуола (дир. Барашков В.И.) республикага ыгытылыбыт «Оскуола төрөһүттэр характарын» диин конкурста кьайылылаһын таһыста. Никольскай начальнай оскуола (дир. Шадрина М.И.) «Сьл бастык начальнай оскуола» конкурста призэр буолла.

Нам улууһуттан 2 оскуола: Нам улуустаабы гимназията (дир. Попов В.Н.), Хамаадатта саха-французскай ассоциированнай оскуола (дир. Эверстов В.И.) президентскай оскуоалар ситимнэригэр киллэрииллэбиттэрэ өссө бир улахан ситиниһини буолла.

Биигини улуустуут албах кэрэ-балиа юбилейдардаах дьылыгар уонна үөрэһини сылыгар Намнаабы педагогическай училище аныгы үйэһэ эһинэтигэр сага корпуһа тутулан үлэһэ кииринтэ (дир. Иванов В.П.) кинини кэрэхсэтэр.

Улахан ирдэбиллэһин, билигини үйэһэ ханык баһарар оҕоһо чөг билигэ буолар. Оскуола оҕотун өй-санаа өттүнэн иитэргэ улахан бөлүһөтү уурулар. Сага үүһэр үйэһэ дииргэ уонна чөг биллээх, мындыр өйдөөх эрэ кини дьингэ чэччи олохто бойдун минэстэтин булуһуна саарбага суох. Статистика сыһыспалара көрдөрүлмөрүн сьл ахсын улууска үөрэнэр оҕо ахсаана лапта эбиллэн иһэрэ бэлэстэнэр. Ол курдук, киники 5 сылга үөрэнээччи ахсаана биллэрдик эбиллэһини бу сыһыспалартан көрүүхкэ сөн:

- 1993-94 с. — 4093
- 1994-95 с. — 4210
- 1995-96 с. — 4292
- 1996-97 с. — 4379

Оттон бу үөрөх сылыгар 299 кьылаас-комплекса барыта 4579 оҕо үөрэнэ.

Үп-харчы кьырымычыгыһын сибээстээн республика Правительствоһын 1997 сьл атырдыах ийин 28 күнүгэр 395 №-дэх «О мерах оптимизации» диин уурааһар олодурар 1997-98 үөрөх сылыгар улуус оскуоаларыгар ьылаанамыт 10 кьылаас комплект сарбылына. Учууталлар нэдиэлэтэһи нэбэрүүскалар ьыла холуйан 201,5 чааһа аччатылыбыта.

Ыарахаттар баалларын үрдүнэн, үөрөх тиһигэ улуус сайдытыгыгар бир сүрүн оҕукуу уурсар ураты салаа быһымытын сайынарыйлар, ис хоһоһо байытылар, сайдымы сага таһынарыйгар тахсар сага сорукутары быһаарар. 1997-98 үөрөх сылыгар 25, ол иһигэр 17 орто, 3 ситэтэ суох орто, биэс 1 сүһүөх оскуоалар, ити иһигэр кээкэ предметтэри дииргэтэн үөрэтэр улуустаабы гимназия, Хамаадатта саха-французскай ассоциированнай оскуола үлэһэтилер. Барыта 8 оскуола 24 хайысхалаах үөрэтэр (профильнай) кьылаастар баар буолулар. Ол курдук, 7 математическай, 4 английскай, 3 нуучча, 2 саха тылларын үөрэтэр, 4 механико-техическай, 2 индустриально-педагогическай, 2 эконоическай, 1 физическай хайысхалаах кьылаастар аһылан үлэһэтилер. Нам 1 №-дэх орто оскуолатыгар 6, Нам 2 №-дэх орто оскуолатыгар 4, 1 Хомустааха 6, Үөдэйгэ 1, Көбөкөһүгэ 1, Партизанга 3, Модука 1 профильнай кьылаастарга 420 оҕо үөрэнэ.

Оскуоаларга экологиэ, начальнай кьылаастарга омук тылара, этика уонна психология, аныгы цивилизация төрүттэрэ, страноведение, латинскай тыл, риторика, уопсай психология, зарубежнай литература курдук сага предметтэр үөрэтиилэр буолбуттарын билиһинир тодоостоох. Бу предметтэри таһынан гимназия уонна Хамаадатта саха-французскай оскуоаларыгар чаастар көрүллэнэр кээкэ хайысхаларга үөрэнээччилэр билиһинэри дииргэтэр уонна кинээтэр сьылаах спецкурстар ханы да сьлын аарыллаллар, үөрэнээччилэр билиһилэр-көрүүдэрэ киниригэр, үрдүк үөрөх заведениеларыгар киирэллэригэр улахан көмүһү оҕоролор.

Үөрэтии процеһин демократизациялаһын, оҕоһо-киһиэхэ чуһалатымы идеятын олохто киллэрэр бир соруһунан ьарыһах оҕолору үөрэһинэн хааччылымы буолар. Бу соруһу толорого маньык оҕолоро үөрэхтэрини ситиниһээрэр, тэһнээһи бирэр сьылааха 4 кьылаас-комплект Нам 1 сүһүөх оскуолатыгар тариалан иккис сьлыни үлэһэтэ. Бу кьылаастар уопсайа 32 оҕо анал программаларын үөрэһинилэр. Итиннэ сэргэ доруубуйаларын турутуон оскуола бьылаах кээкэ кьайан үөрэмтэт оҕолору дьинээ үөрэтии ханы да сьлын тариалыны. Маньык үөрэтиинэн 40-тэн тахса оҕо хабьылына. Хомойуох иһин, үп-харчы өттүгэр ьарахаттар баалларын сибээстээн дьинээ үөрэтинэн хааччылымы сьлыни зайы ьараан иһэр. Оскуоалар салааталара, педагогическай коллективтара үөрэтии процеһин олохтоох усулуобуйаны, төрөһүттэр, үөрэнээччилэр бадаларын, кьахтарын, баар социальнай быһымыны-майгыны учуоттан тариһыларэ биригээ ирдэбилэ буолла. Ааспыт үөрөх сылыгар улуус оскуоаларыгар үөрэтии процеһа үөрэх ьылаанарын 14 вариантирын ыгытылына.

Хастымы да вариантинан үөрэтэр оскуоалар баар буолулар. Холбоһор. Нам 1 №-дэх орто оскуолатыгар республика үөрэһин ьылаанарын 1, 9, 10, 16 вариантирын үөрэһилэр.

1997-98 үөрөх сылыгар улуус үөрэһин тиһигин сайынарый быһымытын Нам 1 №-дэх оскуолатыгар 25 оҕону хабын тустаах идиэн бирээрин таһынан кинилэри үрдүк уонна орто үөрэх заведениеларыгар бэлэмнир сьылаах уонна ьыспускиктар дьарыктаах буолуларын хааччылар 12-с кьылаас тариалыбытэ. Оскуола итиннэ таһынан республика үөрэһин министрствотын биригээтиини политэкономическай оскуола статуһун ьыла үлэһэтэ. Намнаабы педагогическай училище базатыгар 1 сүһүөх оскуола тариалан бастакы кьылааска үөрэх сьлыни 13 оҕо түмүктэтэ. Манн таһынан Нам 2 №-дэх оскуола орто оскуола быһымытын бэйэтин 19 ьыспускиктарын үөрэтэн таһаарда.

Үөрөх хаачыстыбатын үрдэтии билигини кэм бир сүрүн ирдэбиллэһини уонна соруһунан буолар, общество сайдытын бу уустук кардинал кэмигэр үөрэнээччинн социальнай арагачьылааһын курдук сьыналлар. Хаачыстылаах үөрэтии үөрэнээччи кини быһымытын сайдытыгыгар кьыаһын мунутуурдук арыйарга, республика интеллектуальнай күһнэ-кьаһа үрдүүрүгэр, социальнай-экономическай, духовнай сайдытын түстүүр бир суолталаах олук буолар. 1997 сьылаабы республика үөрэһин үлэһитэрин атырдыах ьыһынаабы муньыба бу боһпуруска аңамьыта түбэспиччэ буолбатах.

Бу уустук биригээ үөрөх хаачыстыбата биигини улуустууттар ханык таһымыга турарый? 1993-94 үөрөх сылыгтан сагалан түмүктэрини ьырытан көрдөхкө, үөрэһи билин уонна үөрэһи билин хаачыстыбата үрдээн иһэрэ көстөр. Киники 5 сылга үөрэһи билин 2,6%, хаачыстыба 6,5% үрдэбитэ бэлэстэнэр. 1997-98 үөрөх сьлыни түмүтүнэн улуус үрдүнэн үөрэһи билин 96,4%, үөрэһи билин хаачыстыбата 38,4% тэһнэстэ. Сьл түмүтүнэн 11 кьылааска 814 оҕо үөрэмтэтигэн 98,9% экзаменнары туттардылар, ол иһигэр 33,2% «4» уонна «5» сьыналарга. Оскуоаларга үөрөх хаачыстыбатын үрдэтии, дьовурдаах оҕолору кьыта биригээһини үлэни тариһар наадалааһын сорух быһымытын урууку сьыларга араас таһымнаах муньыахтарга албахтык ьыбылар этэ. Бу хайысханан үлэ бьыйылы үөрөх сылыгар куһаба-на суох түмүктэри бирдэр. Ол курдук, урууку сьыларга мунгутаан 3-4 медалиһы бэлэмнир эбит буоллахтымына, бьыйыл уопсайа 10 оҕо, ол иһигэр 2 үөрэнээччи кьыһыл көмүс медалынан бүтэрдилэр. Улуустаабы гимназия 1, Хамаадатта саха-французскай оскуола 1 кьыһыл көмүс. Үөдэй 2, 1 Хомустаах 3, Хатыгэ Арьы 1, Нам 1 №-дэх орто оскуола 2 үрүүк көмүс медалыгар бэлэмнэтилер. Ивники өттүгэр тэһимитин ьыһытыбаах бу хайысханан үлэни өссө дииргэтэр, үөрэхкэ кьахтаах, дьовурдаах, бадалаах оҕолору кьыра кьылаастартан хайысхалаан, ьылааннаахтык, болдомтолоохтук, өссө үрдүк хаачыстыбалаахтык үлэһитэри эрийилэр. Манн таһынан сүрүн предметтэргэ билин таһымын тэһнээн көрдөхкө, ивники дьини хардылар баалларын бэлэтиэхкэ сөн. Үөрөх сьлыни түмүтүнэн үөрэһи билин математикага 98,1%, нуучча тылыгар 99,8%, саха тылыгар 99,7%, үөрэһи билин хаачыстыбата математикага 52,7%, нуучча тылыгар 50,9%, саха тылыгар 60,9% тэһнэстэ. Үөрэһи билин сүһүөхтэрини уонна кьылаастарын ьырытыи маньык хартылыны көрдөрөр. Начальнай кьылаастарга уопсайа 1822 үөрэнээччигэн 5-һэ иккис сьыларыгар хааларымынылар. Үөрэһи билин 99,8% буолла. Предметтэрин билин таһыма нуучча тылыгар 99,2%, хаачыстыба 53,3%, саха тылыгар 99,4%, хаачыстыба 53,3%, математикага 98,5%, хаачыстыба 52,7% тэһнэстэ. 5 кьылаастарга үөрэһи билин таһыма 97%, 6 кьылаастарга 95%, 8 кьылаастарга 95,7, 9 кьылаастарга 97,3%, 10 кьылаастарга 98%, 11 кьылаастарга 99,7%. Үөрэһи билин таһыма орто сүһүөх кьылаастарга, бастакы уонна үрдүк кьылаастар таһымнарылаар намыһаха көстөр.

Сьла айы буоларын курдук бьыйылы үөрөх сылыгар улуустаабы предметнай олимпиадалар 13 предметкэ ыгытылынылар. Кээкэ сьыларга оскуоалар олимпиадаларга кьыттылары активнайын бэлэтигэр наада. Ол гьынан баран сүрүн күрэхтэһини сүһүүнэн бир оскуоалар үөрэнээччилэрин иккис ардыларыгар барарын бьыйылы да олимпиадалар биригээтилер. Гимназия, Хамаадатта СФО, 1 Хомустаах, Хатыгэ Арьы. Үөдэй орто оскуоаларын үөрэнээччилэригэр атын оскуоалар улахан утарысымын оҕорботулар. Ордук мөлөх түһүктэри Албала, 11 Хомустаах, Түба, Модут орто оскуоаларын үөрэнээччилэр көрдөрүлэр. Улуустаабы олимпиадалар кьайылылаахтара республиканскай олимпиадалар заочнай турдарыгар кьыттылыны ьымылар. Оттон республикатаабы олимпиадалар финансовай ьарахаттар баалларын сибээстээн естествоий-математическай ара предметтэргэ эрэ ыгытылынылар. Манн биигини улуустууттан Үөдэй орто оскуолатын үөрэнээччигэ Яковлев Слава уонна Соловьева Тьура (уч. Новгородова М.С.) ьыгырылан кьыттылыны ьымылар. Заочнай тур түмүтүнэн Саха литературатыгар Захарова Лида (Хатырык оскуола, уч. Иванов С.А.), Феоктистова Тьура (гимназия, уч. Трапезникова М.Д.), французскай тылга Хамаадатта СФАО үөрэнээччилэрэ Таркаев Коля, Заровниев Манчаары (уч. Аммосова Е.И.), Петрова Наташа, Семенова Дайя (уч. Макарова Н.Н.) ситинилээхтик кьыттыбыттарын бэлэтиэхкэ сөн.

Бьыйыл үөрөх дьымын 299 оҕо бүтэригиттэн 25 оҕо кини ВУЭтарга, СГУ-га уонна СГУ филиалларыгар киирдилэр.

«Абитуриент-98» операция киирини экзаменнар түмүктэрини туу бэлэтиэхкэ сөбүй? Ордук ото маньык оскуоалартан үчүгэй бэлэмнээхтэрини көрдөрөн ситинилээхтик киирдилэр: Нам улуустаабы гимназиятан, ХСФАО, Үөдэй ОО, 1 Хомустаах ОО. Биигини оскуолабыт ьыспускиктара киирини экзаменнар түмүктэрини атын абитуриентнары кьыта тэһнээтэхкэ албах факультэка үрдүк баалы ьыбыттарэ кинини кэрэхсэтэр. Ол курдук, Румищев Р. (Кьөбөкө) медицинага 20-тэн 19 баалы, Винокуров А. (ХСФАО) ИЮФ 40-тэн 37 баалы, Тьусакова А. (Нам 1 №-дэх ОО) ФЭИ мировой экономика отделениегар 40-тэн 38 баалы, Эверстов В. (Хатыгэ Арьы) СГУ фионагар 20-тэн 19 баалы, Семенова Д., Федорова И. ХСФАО СГУ ФИЯ 30-тан 28 баалы, Готовцев И. (Түбэ ОО) ЯГСХА экономика факультетыгар 15-тэн 14 баалы, Жиркова С. (Нам 1 №-дэх ОО) ЯГСХА бухгалтер уонна аудит факультетыгар 15-тэн 14 баалы у.д.а. ьыбыттар. Оскуоланы медалынан бүтэригиттэр ситинилээхтик үөрэхкэ киирдилэр. Ол иһигэн Новгородова Л. (1 Хомустаах ОО) медицинага, Муксунова М. (1 Хомустаах ОО) медицинага, Яковлева В. (Үөдэй ОО) СГУ БГФ-ка бастакы экзаменнары 10 баалга туттаран киирдилэр. Туттарыбыт оҕолор араас предметтэргэ билиһилэрин таһыма маньыгы көрдөрөр: биологияны 58 оҕо туттарыгыттан 28 оҕо

(49,1%), омук тылларыгар 26 оҕоттон 16-та (61,5%), нуучча тылыгар уонна литературатыгар 43 оҕоттон 18 оҕо (41,8%) үрдүк баалга туттардылар. Хомойуох иһин маньык предметтэргэ оҕолор билиһилэрэ кинини үөрдүбэттэр: физкультурага 14 оҕоттон 1 эрэ оҕо үрдүк баалга туттарда, физикага 50 оҕоттон 9 эрэ үрдүк баалы ьыла. Историини 23 оҕо туттарыгыттан 7 оҕо (30,4%) иккис баалы ьыла. Киирини экзаменнар түмүктэрини бары хайысханан анализ оҕорон оскуоаларга тариалыны, сөптөөх түмүү оҕустуохтарын наада.

Оҕо бары өттүнэн дэггиттэр сайдымылаах буола улаатарыгар сүдү оролуу начальнай оскуола үөрэтин уонна итиннэ ьылар. 1997-98 үөрөх сылыгар Нам улууһун үрдүнэн 6 начальнай оскуола үлэһэтэ: Нам 1 сүһүөх оскуола, Никольскай, Фрунзе, Маймаба, НПУ начальнай оскуоалара, Искра ССОО.

Улуус үрдүнэн барыта 123 кьылааска 1822 оҕо үөрэнэ. Олортон (1-3) программанан 38 кьылааска 667 оҕо, (1-4) программанан 55 кьылааска 1155 оҕо, Занков систематынан 13 кьылаас, Эльконин-Давыдов систематынан 7 кьылаас үлэһэн калла. Улуус үрдүнэн барыта саха тылаах 103 кьылаас, нуучча тылаах 20 кьылаас баар. Бьыйылыгы үөрөх дьылыгар 128 алын сүһүөх кьылаас учуутал үлэһэтэ. Олортон 15 үрдүк, 49 бастакы категориялаах учууталлар.

ААСПЫТ ҮӨРӨХ ДЬЫЛЫН ТҮМҮКТЭРЭ. Учууталлар атырдыах ьыһынаабы муньыахтарыгар .

1997 сьылтан Россия үрдүнэн орто оскуола алын сүһүөх кьылаастарыгар үс система киллэрилинэ. Урут Занков уонна Эльконин-Давыдов системалара эксперимент эбэтэр инновации курдук көрүлэр эбит буоллахтарына, билигин ити системалара традиционнай кьыта ьырааптаах буолулар. Манн таһынан традиционнай системага иккис программанан (1-3), (1-4) 2001 сьлга диари үөрэтилыахтара. Оттон сьыйа түөрүт сьылаах үөрэхтээһинигэ көһүү буолара күүтүлэр.

Үөрөх систематыгар албах улартыйылар тахсалларын, учууталлар иделэрин таһымын үрдэтээһинигэр улахан бөлүһөтү уурулар. Ол курдук, бьыйылыгы үөрөх дьылыгар курстарга фундаментальнайга 10 учуутал, республиканскай проблемнайга 32 учуутал, кинигэ 5 учуутал, улуустарга 78 учуутал курсу бардылар.

1997 сьлга улуустаабы «Вариативные системы» диин проблемнай курсу ыгытыбыт. Бу курска Москвага үөрөмтэт учууталларыт Свищова В.В. (Нам 2 №-дэх ОО), Соловьева В.Н. (Нам 2 №-дэх ОО), Эверстова Н.В. (Нам 1 сүһүөх оскуола, Акимова Л.К. (УУО) уонна министерство иһинэн 3 сьылаах курска үөрэнэр Дьивонская А.А. (Нам 1 сүһүөх оскуола), Игнатова Н.М. (Нам 1 сүһүөх оскуола), Находкина М.Д. (Нам 2 №-дэх ОО) лекциялары даһытытара.

Педагогическай заһыны идел таһымын үрдэтии бир көрүнээ буолар. Киники сьыларга начальнай оскуола учууталара көхтөнөхтүк кьыттар буолулар. Бьыйылыгы педагогическай аарьымыларга улууска 15 дакьылаат киирибитэ, олортон 10 дакьылаат улуустаабы педагогическай ааһан республиканскай педагогическай кьытталларыгар сүбэ берилибитэ.

Сьл устата 8 оскуола методическай көмө оҕоһулуна. Партизан ОО, Бөтүгэ ОО бааларыгар улуустаабы семинарлар ыгытылынылар.

Математикага уонна саха тылын кьыра кьылаастартан иһтэригиттэр уонна дииргэтэн үөрэтэр сьылааах улуустаабы олимпиада традиционнай уонна Эльконин-Давыдов системаларын тариалан ыгытылыбыта.

Математика традиционнай системага 1 миэстэни Нам 2 №-дэх ОО, 2-3 миэстэ Нам 1 сүһүөх оскуолатын 1,2 хамаандалара ьыбыттарэ.

Эльконин-Давыдов системаларыгар 1 миэстэ Нам 1 сүһүөх, 2 миэстэни Хамаадатта СФО ьыбыта. Саха тылыгар 1 миэстэни 1 Хомустаах ОО, 2 миэстэни Никольскай НО, 3 миэстэни Нам 1 сүһүөх оскуола ьыбыта.

3-4 кьылаас оҕолору билиһилэрин таһымын билэр сьылаах сьылаабы ивнистерскай хонтуруолаунай үлэ математикага, саха, нуучча тылыгар ыгытылыбыттарэ. Ордук үчүгэй билиһини математикага Хамаадатта СФО, Көбөкө ОО, Маймаба НО, Занков ССОО оҕолоро, мөлөх билиһини Модут ОО, Таастаах ССОО оҕолоро көрдөрүттэрэ. Саха тылыгар үчүгэй билиһини Хамаадатта СФО, Хатырык ОО, 1 Хомустаах ОО, Никольскай НО, Фрунзе НО оҕолоро, мөлөх билиһини Таастаах ССОО, Үөдэй ОО оҕолоро көрдөрүттэрэ. Нуучча тылыгар Занков ССОО. Нам бастакы сүһүөх оскуола, нам 2 №-дэх ОО оҕолоро көрдөрүттэрэ.

Сэттинимэ ьыта оҕо садни иһтээччилэрин уонна оскуола учууталларын иккис ардыларыгар преестественность (утумнааһын) үлэтигэр сүбэ муньыах ыгытылыбыта. Бу муньыаха оскуолага киирэр саастаах оҕолору оскуолага бэлэмнэһини боһпуруһа көрүлүбүтэ. Үп-харчы тьибэтиини, төрөһүттэр оҕолорун оҕо саднагар арыахтык сьырытыннараллара, ол түмүгэр оҕо оскуолага киирэрингэр ситэ бэлэмэ суох буолара муньыаха бэлэтиэмтэ.

Үгэс буолбут тохсунуу ьылдаагы сүбэ муньыах алын сүһүөх уонна орто сүһүөх ситимнээх үлэлэригэр аңамьыта.

Кьыра кьылаас оҕолору үрдүк хаачыстыбага үөрэһин баран, орто сүһүөхкэ билиһилэрин хаачыстыбата биллэрдик түһэрэ, экспериментальнай программанан үөрэмтэт оҕолору 5 кьылааска үөрэтэр учууталлар бэлэмнэрэ суога, алын уонна орто сүһүөх оскуоалар ситимнэрэ суога у.д.а. ьылыбыттарэ.

Хас бирдии начальнай оскуола учууталара уонна төрөһүттэргэр өссө үөрэнэр дьовурэ, өй-санаа, эт-хаан, сизэр-майгы өттүнэн сайдытыа, үөрэхкэ тардылар баһыта (мотивацията) бастакы сүһүөх кьылаастарга биһтэик үөскүүрин,

